

De Republiek en een Militaire Revolutie?

*Maurits van Nassau en de slagen bij Axel, Turnhout en Nieuwpoort
door de ogen van Hooft, De Groot, Bor en Van Reyd*

Student: Jornt Leeflang
Studentnummer: 5499887
Onderwijsinstelling: Universiteit Utrecht
Opleiding: Geschiedenis
Vak: Ges Eindwerkstuk BA (GE3V14054)
Docent: dr. Dirk van Miert
Aantal woorden: 8322
Plaats: Utrecht
Datum: 9 mei 2017

Samenvatting

Deze bachelorscriptie bespreekt de mogelijkheid van een militaire revolutie onder leiding van Maurits van Nassau in de Republiek en gaat in op de vraag: in hoeverre was er in de ogen van de goed ingelichte tijdgenoten Hooft, De Groot, Bor en Van Reyd sprake van een dusdanig ingrijpende ontwikkeling dat men die kan kenschetsen als revolutionair?

Eerst zal het debat rondom de militaire revolutie kernachtig uiteengezet worden. Vervolgens zullen de vier genoemde schrijvers in afzonderlijke hoofdstukken behandeld worden. De auteurs zullen eerst geïntroduceerd worden, waarna de ontstaansgeschiedenis van de bronnen besproken wordt. Vervolgens worden drie veldslagen onderzocht op hoe deze beschreven zijn door de auteurs. De slagen bij Axel (1586), Turnhout (1597) en Nieuwpoort (1600) worden als casussen gebruikt voor een vergelijkend onderzoek.

Het onderzoek levert onder andere de volgende resultaten:

- De slag bij Axel is weinig significant.
- De slag bij Turnhout bevat een enkel element dat enigszins geassocieerd kan worden met een eventuele militaire revolutie.
- De slag bij Nieuwpoort bevat meerdere elementen in ogen van de auteurs als opmerkelijk, maar zeker niet revolutionair, beschouwd kunnen worden.
- Over de slagen kan geconcludeerd worden dat sommige auteurs gedetailleerder zijn geweest in het beschrijven van veldslagen.

Voor dit onderzoek is gebruikgemaakt van zeventiende-eeuwse primaire bronnen, als ook van hedendaagse secundaire literatuur.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk I – P.C. Hoof	7
Het Staatse leger door de ogen van Hoof	7
Hoofdstuk II – Hugo de Groot	9
De Groot over Maurits en de drie veldslagen	9
Hoofdstuk III – P.C. Bor	12
Bor, Maurits en oorlog	12
Hoofdstuk IV – Everard van Reyd	15
Tactieken, musketten en Van Reyd	16
Conclusie	18
Literatuurlijst	20
Primaire bronnen	20
Secundaire literatuur	20

Inleiding

De militaire revolutie is een betwist onderwerp. Zowel de betekenis als de periodisering van dit begrip zijn problematisch. Het debat is nu al ruim zes decennia gaande en er lijkt voor alsnog geen eind in zicht. Een van de geografische kernen in het debat is het grondgebied van het hedendaagse Nederland, dat eind zestiende en begin zeventiende eeuw de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën heette. Hier zou zich een revolutionair-waardige ontwikkeling hebben voorgedaan, die voorgoed het strijdtoneel zou beheersen. Een hoofdrol in deze ontwikkeling is weggelegd voor Maurits van Nassau, zoon van de in 1584 vermoorde stadhouder Willem van Oranje Nassau. Maurits hervormde het leger, door een strenge discipline en nieuwe wapentactieken door te voeren en toe te passen in de vele veldslagen die hij voerde. De discussie gaat vooralsnog over het ontstaan en periodiseren van een militaire revolutie. Wat weggelaten wordt, is de wijze waarop tijdgenoten van Maurits naar zijn militaire hervormingen keken, daarom is receptieonderzoek de kern van deze scriptie. Er wordt niet gekeken of het beginpunt van de militaire revolutie, zo ver die er zou zijn geweest, te herleiden is tot Maurits, maar naar de reactie van tijdgenoten op Maurits' militaire daden. Dit onderzoek hoopt daarmee bij te dragen aan het debat en meer duidelijkheid te verschaffen over hoe de militaire hervormingen ontvangen werden. Hiermee wordt ook gepoogd iets over het revolutionaire aspect van Maurits' hervormingen te zeggen.

Eerst zal het debat over de militaire revolutie kort weergegeven worden. In 1954 poneerde Michael Roberts de stelling dat er tussen 1560 en 1660 een militaire revolutie had plaatsgevonden in Europa. Geoffrey Parker schetst kernachtig in de inleiding van zijn boek *The military revolution. Military innovation and the rise of the West, 1500-1800* op welke vier gebieden Roberts een ommekeer zag.¹ De tactieken van oorlogvoeren veranderden door de komst van het musketgeweer, dat een prominente rol ging spelen op het slagveld, ten koste van handwapens zoals de lans. Ridderlegers sneuvelden in grote getale onder het musketvuur. Ten tweede groeiden legers explosief, tot soms wel het tienvoudige. In plaats van legers bestaande uit enkele duizenden tot tienduizenden soldaten, vochten er nu legers van tienduizenden soldaten tot soms ruim honderduizend soldaten. Om deze grote legers goed te coördineren, ten derde, werden de militaire strategieën veel complexer. Ten vierde had dit alles een grote impact op de samenleving, omdat de grote legers gevoed en bevoorrad moesten worden.² De revolutie zou in Zweden en de Republiek ontstaan zijn.

Parker gaat in 1988 verder op de these van Roberts, maar verlegt het beginpunt naar eind vijftiende eeuw. Parker laat de militaire revolutie hier beginnen, omdat vanaf ongeveer 1494 de verdedigingswerken in Italië sterk veranderden, als een reactie op het gebruik van kruit en artillerie, dat op grote schaal werd ingezet voor belegeringen. Forten en kastelen bestonden voorheen uit dunne steensmuren, waar een kanonskogel zich gemakkelijk doorheen kon boren. De uitvinding van de *trace italienne*, waarbij muren gevuld zijn met aarde wallen om kanonskogels af te remmen, noemt Parker een van de grote ontwikkelingen van de militaire revolutie.³

Vanaf 1991 lijkt er een verschuiving plaats te vinden. Jeremy Black kan zich namelijk niet vinden in de these van Roberts. Ten eerste vindt Black dat de periodisering 1560-1660 afbreuk doet aan de ontwikkelingen die zich daarvoor hebben voorgedaan. Ten tweede vindt Black dat niet duidelijk wordt of de revolutie daadwerkelijk voltooid is in de laatste tien tot twintig jaar van deze periode. Verder verwijt Black Roberts dat hij geen onderzoek naar Oost-Europese legers verricht heeft. Roberts heeft alleen Zweden en de Republiek in zijn onderzoek meegenomen, maar trekt wel conclusies over Europa als geheel. Black beargumenteert dat de uitvinding van kruit in de veertiende eeuw en de inzet ervan in de vijftiende eeuw met artillerie en handvuurwapens revolutionairder is geweest dan de veranderende militaire tactieken en haar impact op de samenleving tussen 1560-1660.⁴

¹ Geoffrey Parker, *The military revolution. Military innovation and the rise of the West, 1500-1800* (Cambridge 1988).

² Parker, *The military revolution*, 1-2.

³ Parker, *The military revolution*, 7, 9-11.

⁴ Jeremy Black, *A Military Revolution? Military change and European Society 1550-1800* (Londen 1991) ix, 1-10.

Frank Jacob en Gilmar Visoni-Alonzo gaan in 2016 recht tegen de claim van Roberts in. De eerste zin van hun boek luidt dat er nooit een militaire revolutie geweest is. Zij hekelen voornamelijk het concept militaire revolutie, en betogen dat de term is gebruikt om het dominante westerse kolonialisme te kunnen uitleggen, wat heeft geleid tot eurocentrisch onderzoek. Eerst problematiseren zij de term 'revolutie'. Zij stellen, in navolging van Clifton Kroeber, dat bijvoeglijke naamwoorden voor revolutie – zoals politieke, economische, sociale en culturele – betekenisloos en beperkend zijn en vermeden dienen te worden. Dit geldt volgens Jacob & Visoni-Alonzo ook voor de militaire revolutie, waarvoor (geestes)wetenschappers de elementen kiezen die voor hen het belangrijkste lijken. Ook de uniciteit van 'revolutie' wordt ter discussie gesteld. Als de term vaak gebruikt wordt, verliest het de waarde om een unieke gebeurtenis te beschrijven. Een ander verwijt aan de militaire revolutie is dat deze zich beperkt tot een bepaalde tijd en een beperkt gebied in Europa.⁵ Jacob en Visoni-Alonzo willen dus af van het concept, door mondiaal te kijken.

De term 'militaire revolutie', zoals in dit onderzoek gebruikt wordt, zal in de methodebeschrijving hieronder gedefinieerd worden.

Hoewel een militaire revolutie een te sterke term lijkt voor de veranderingen rondom 1600, valt het niet te ontkennen dat zich militaire ontwikkelingen hebben voorgedaan. Onder Maurits is in de Republiek eind zestiende en begin zeventiende eeuw een aantal veranderingen binnen het leger waar te nemen. Hij professionaliseerde het leger verder door met een maandelijks regelmaat soldij te betalen. Daarnaast liet Maurits het leger exercities uitvoeren, waarbij er geoefend werd met vechtfformaties, het bewegen over het slagveld als een eenheid, en het terugtrekken zonder aan dekking af te doen. Als laatste voerde Maurits een repeterende vuurlinie in.⁶ Muskietiers staan hierbij in rijen achter elkaar opgesteld. Wanneer de voorste schutter heeft geschoten, sluit deze achteraan in de rij aan om te herladen. Ondertussen heeft de tweede schutter in de rij zijn schot ook gelost, en herhaalt de gehele rij dit patroon van vuren, naar achteren rennen, herladen en opnieuw vuren. Met deze tactiek creëerde Maurits een continue vuurlijn naar de vijand.

Deze ontwikkelingen moeten opgevallen zijn bij tijdgenoten. De geschiedschrijvers Hooft, De Groot, Bor en Van Reyd kunnen hier mogelijk een licht op werpen, omdat zij over het Staatse leger hebben geschreven. Binnen het historiografische debat mis ik deze invalshoek betreffende de militaire ontwikkelingen die Maurits doorvoerde en met name de kijk van tijdgenoten daarop. Het sluit tevens aan op het debat of er gesproken kan worden over een militaire revolutie. Dit levert de volgende probleemstelling op: in hoeverre was er in de ogen van de goed ingelichte tijdgenoten Hooft, De Groot, Bor en Van Reyd sprake van een dusdanig ingrijpende ontwikkeling dat men die kan kenschetsen als revolutionair?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, wil ik comparatief onderzoek doen tussen de werken van deze vier geschiedschrijvers. Met deze methode kan er een beeld geschetst worden van de receptie van militaire ontwikkelingen vanuit vier terzakekundige auteurs. Middels deze methode probeer ik anachronistische denkbeelden te minimaliseren. Daarbij dient scherp in het oog gehouden te worden dat het begrip 'revolutionair' onbekend moet zijn voor de behandelde geschiedschrijvers. Onder 'militaire revolutie' versta ik een ontwikkeling die zich in enkele decennia voltrokken heeft, die opvallend was en waarmee de spelregels (bijvoorbeeld: het inzetten van geleideraketten tegen met sabels gewapende kameelruiters) van het oorlogvoeren veranderden.

Specifiek zal er gekeken worden naar de manier waarop muskietiers beschreven zijn. Zoals eerder genoemd, zou één van de revolutionaire elementen te maken hebben met de overgang van ridders, dat wil zeggen van zwaardvechters, naar schutters met musketten. In andere woorden, de transitie van man-tot-man gevechten naar het vechten op afstand. Rond 1600 bestonden musketten al enige tijd, daarom zal er ook onderzocht worden hoe muskietiers beschreven zijn ten opzichte van hun vijandelijke collega's. Praktisch heb ik in de

⁵ Frank Jacob en Gilmar Visoni-Alonzo, *The military revolution in early Modern Europe: a revision* (Londen 2016) 1-6.

⁶ A.Th. van Deursen, *Maurits van Nassau. De winnaar die faalde* (Amsterdam 2000) 78-80.

geschiedwerken bestudeerd op voor de hand liggende woorden als 'musketiers', 'musketten', 'legeropstelling' (of synoniemen daarvan zoals slagorde), en specifiek naar woorden als 'verrassend', '(ver)nieuw(ing)', 'opmerkelijk', 'vuurlinie', 'vindingrijk' en 'ongewoon'.

Per schrijver zal de vraag 'hoe (en op welke manier) schreef de geschiedschrijver over het leger van de Republiek en Maurits' gesteld worden. Deze vragen zullen veelal beschrijvend van karakter zijn, om vervolgens in de conclusie de vier schrijvers te vergelijken en te analyseren. Wellicht kan er geconcludeerd worden, dat er toch revolutionaire elementen te vinden zijn in de veranderingen van Maurits.

Waarom dienen de geschiedwerken van Hooft, De Groot, Bor en Van Reyd als bronnen voor dit onderzoek? Zij zijn alle vier tijdgenoten van Maurits geweest. Dit is belangrijk, omdat allen dezelfde gebeurtenissen hebben kunnen meemaken. Ten tweede zijn de werken allen historiën over de Nederlanden, vervat in verscheidene boekdelen. Dit betekent dus dat het geen werken zijn zoals pamfletten of korte aantekeningen over een enkele gebeurtenis. Integendeel, dit zijn uitvoerige en gedetailleerde werken over de geschiedenis van de Nederlanden. Echter, er dient opgemerkt te worden dat de werken niet geheel overlappend zijn. Bor, Hooft en De Groot beginnen hun historiën in 1555, bij de opvolging van Karel V door zijn zoon Philips II, en eindigen hun historiën in respectievelijk 1600, 1587 en 1609. De periodisering van Van Reyd wijkt hier enigszins van af. Het eerste deel van zijn geschiedwerk verhaalt kort over de jaren 1566 tot 1583. Het tweede deel gaat uitgebreider in op de periode vanaf 1583 tot en met 1601.

Bij de historiën van Hooft dient opgemerkt te worden dat deze minder goed aansluiten bij de andere werken, door zijn afwijkende periodisering, alsook door de zeer geringe hoeveelheid informatie over Maurits zelf. Desalniettemin geeft hij informatie over de slag bij Axel, waardoor Hoofts *Historiën* nuttig zijn voor dit onderzoek.

Over het werk van Hugo de Groot dien ik ook een opmerking te maken. De Groot schreef zijn *Jaerboeken en Historiën* in het Latijn. Omdat ik het Latijn niet beheers, heb ik voor de vertaling uit 1681 gekozen. Deze vertaling is gemaakt door Joan Goris, die de *Jaerboeken en Historien* vanuit het Latijn heeft vertaald naar het Nederlands van de zeventiende eeuw. Zowel het origineel van De Groots werk als de vertaling zijn pas jaren na zijn dood gepubliceerd. De Staten-Generaal had grote invloed op het schrijfproces, hetgeen erop kan duiden dat De Groot erg kritisch is geweest in het beschrijven van de Republiek. Echter, de daadwerkelijke reden van het postuum uitgeven van de werken is niet precies vast te stellen.⁷

Van elk van deze vier bronnen zal ik aan het begin van elk hoofdstuk eerst de wordingsgeschiedenis bespreken. Om vervolgens een goede vergelijking te kunnen maken, zal ik gaan kijken naar de manier waarop zij drie cruciale veldslagen beschreven hebben, te weten de slagen bij Axel (14 juli 1586), Turnhout (12 januari 1597) en Nieuwpoort (2 juli 1600).

⁷ Jan Waszink, 'Tacitisme in Holland: de *Annales et Historiae de rebus Belgicis* van Hugo de Groot', *De zeventiende eeuw* 20 (2004) 240-263, aldaar 240-3.

Hoofdstuk I – P.C. Hooft

Pieter Corneliszoon Hooft is, zoals beschreven in de beroemde zeventiende-eeuwse biografie van Geeraardt Brandt *'t Leeven van den weleedelen, gestrengen, grootachtbaaren Heere, Pieter Corneliszoon Hooft*, werd geboren op de zestiende van de Lentemaand 1581 te Amsterdam. Hij was de zoon van Cornelis Pieterszoon Hooft, die onder meer schepen in Amsterdam was ten tijde van zijn geboorte, en Anna Jakobs Blaauw, 'een zeer verstandige, deftige en deughtzaame vrouw'.⁸ Hooft studeerde rechten in Leiden, en hij sloot zich al jong aan bij een kunstgenootschap in Amsterdam, waar hij zijn liefde voor poëzie kon uiten.⁹

Hij was een dermate goede student, dat hij in 1598 op koste van zijn vader een *Grand Tour* door Europa mocht maken. Hooft bezocht onder meer Frankrijk, Italië en Duitsland, en kwam na ruim drie jaar weer terug in Amsterdam. Op zijn reis heeft hij veel buitenlandse zaken, zoals poëzie, 'regeerkunde' en de beste boeken van ieder volk, bestudeerd. Aangespoord door zijn kennismakingen in het buitenland, bestudeerde Hooft enkele jaren intensief de historiën van onder meer Polybius, Caesar en Suetonius. Geïnspireerd door de Klassieken begon Hooft poëzie en toneel te schrijven. Deze stukken waren van een dusdanige kwaliteit, dat Hooft gevraagd werd om de grafregel voor admiraal Heemskerck (1567-1607), die gesneuveld was in een zeeslag tegen Spanje in 1607, op te tekenen. Hugo de Groot was dermate onder de indruk van Hoofts versie van de *Atheense Aulularia* van Plautus (die Hooft had omgezet naar een Amsterdamse versie van *Warenar*), dat hij een brief vol lof aan Hooft schreef.¹⁰

Pieter Hooft was taaltechnisch en poëtisch dus zeer vaardig. Vanaf 1618 begon Hooft met het beschrijven van geschiedenis, 'met een' Historischen styl in kort Hollandtsch'.¹¹ Hij liet zijn *Historien* beginnen bij koning Hendrik de Grote (IV) van Frankrijk (r. 1589-1610). Dit werk was een proef voor Hooft, want wanneer dit werk zou aanslaan bij de lezer, dan zou hij gaan overwegen om 'de zaaken en geschiedenissen van de Neederlanden'¹² te gaan beschrijven. Acht jaar later, in 1626, publiceerde Hooft zijn boek over koning Hendrik IV, en werd vrijwel direct de hemel in geprezen om zijn zuivere, bondige, krachtige, leerzame en analytische kwaliteiten. Vanaf 1628 tot zijn dood in 1647 schreef Hooft aan de *Nederlandse Historiën*. Gebruikmakend van zowel gedrukte als geschreven bronnen, deed Hooft grondig onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlanden.¹³ Dit alles deed hij op het Muiderslot, in een zeskantig torentje, om zich aan de drukte van Amsterdam te ontrukken.

Er kan opgemaakt worden dat Pieter Hooft zijn *Historiën* voor het Nederlandse volk zelf schreef. Niet in opdracht van de Staat of voor een particulier, maar, zoals blijkt uit de beschrijving over zijn leven, vanuit eigen interesse, kennis en kunde. Hoewel Hooft geen rekening hoefde te houden met enig belang van een opdrachtgever, is het niet aannemelijk dat zijn *Historiën* als neutraal opgevat kunnen worden. Immers, geen enkele historicus is neutraal of volledig objectief. Zo kan Hooft door enige vaderlandliefde beïnvloed zijn, of kan hij de gebeurtenissen (te) kritisch beschreven hebben, in de ogen van zijn tijdgenoten. Dit is geen probleem voor dit onderzoek en geldt uiteraard ook voor de andere drie auteurs, die verderop behandeld zullen worden.

De *Historiën* van Hooft beslaan zevenentwintig delen, waarvan er twintig tijdens zijn leven gepubliceerd zijn en zeven postuum. De werken die in dit onderzoek gebruikt zijn, zijn drukken uit de eerste helft van de negentiende eeuw.

Het Staatse leger door de ogen van Hooft

Alhoewel de *Historiën* van Hooft niet meer beschreven dan de gebeurtenissen tot en met 1587 en er niets beschreven is door Hooft over de slagen bij Turnhout en Nieuwpoort, zijn er

⁸ P.C. Hooft, *P.C. Hoofts Nederlandsche Historien. Eerste deel* (Amsterdam 1820) xxii.

⁹ Hooft, *Nederlandsche Historien. Eerste deel*, xxiii-xxiv.

¹⁰ Hooft, *Nederlandsche Historien. Eerste deel*, xxix.

¹¹ Hooft, *Nederlandsche Historien. Eerste deel*, xxxi.

¹² Hooft, *Nederlandsche Historien. Eerste deel*, xxxii.

¹³ Hooft, *Nederlandsche Historien. Eerste deel*, xxxii-xxxiv.

wel beschrijvingen te vinden van het wapentuig dat ingezet werd tijdens de eerste de helft van de Tachtigjarige oorlog. Veelvuldig noemt hij musketiers, alsook de inzet van zwaar geschut. In de meeste slagen werden musketiers ingezet, waarbij zij op verschillende plekken op het slagveld gestationeerd werden. Er wordt zelfs gesproken over musketiers die vanaf een soort platte schepen naar de vijand geschoten zouden hebben, evenals over de grote vuurkracht van de musketten op het slagveld.¹⁴

De Slag om Axel is het eerste militaire succes voor de toen nog geen twintigjarige Maurits van Nassau. Hooft is kort en bondig in zijn beschrijving en meldt alleen dat Maurits met het snel innemen van Axel veel verbazing oogstte. Hij wist de stad te behouden door de dijken door te steken om de Spanjaarden de opmars te beletten.¹⁵ Hooft spreekt echter met geen enkel woord over welke tactieken, wapenen of anderszins hebben meegewerkt aan de overwinning. De 'revolutionaire' aspecten van het leger beslaan, volgens sommigen in het debat, niet alleen de wapenen, maar ook de organisatiegraad en daarmee de professionalisering van het leger. Eén aspect dat eerder kort genoemd is, is het tijdig betalen van soldij.¹⁶

Meerdere malen beschrijft Hooft dat het Nederlandse leger aan het muiten sloeg, omdat het niet betaald kreeg. Zo vonden de wethouders van Amsterdam dat het gewest Holland niet meer dan vierhonderd soldaten hoefde te onderhouden, terwijl het leger reeds meer dan tienduizend soldaten telde. Een oplossing, die af en toe kort genoemd lijkt te worden, is het maandelijks uitbetalen van soldij. In één geval werd dit gedaan ter voorkoming van plundering, want dit wangedrag kwam voor bij losbandige Spanjaarden. Dit paste niet bij het keurige beleid van de Staten der Nederlanden. Hooft noemt het uitbetalen van soldij nogmaals, en dit keer krijgen de soldaten voordat een veldslag begint een maandsalaris betaald.¹⁷ Kennelijk was Hooft zich ervan bewust dat regelmatige uitbetaling van soldij een cruciaal middel tot structurering van het leger was. Echter, uit de beschrijving van Hooft blijkt niet, dat het tijdig uitbetalen van soldaten eerder uitzondering dan regel was.

Uit het voorgenoemde is niet te concluderen dat Hooft een ingrijpende ontwikkeling heeft waargenomen, betreffende revolutionaire veranderingen binnen het leger. Hooft verhaalt dat betalingen van soldij een kernpunt is om een leger trouw en op de been te houden. Dit is niet zozeer een revolutionaire verandering, als wel een noodmaatregel om orde te scheppen in het leger.

¹⁴ P.C. Hooft, *P.C. Hoofts Nederlandsche Historien. Zevende deel* (Amsterdam 1823) 242-3.

¹⁵ Hooft, *Nederlandsche Historien. Zevende deel*, 225-227.

¹⁶ Van Deursen, *Maurits van Nassau*, 78-80.

¹⁷ P.C. Hooft, *P.C. Hoofts Nederlandsche Historien. Vijfde deel* (Amsterdam 1822) 50-1, 77, 92-3.

Hoofdstuk II – Hugo de Groot

Tussen 1601 en 1612 heeft Hugo de Groot zijn *Nederlandsche Jaerboeken en Historien 1555-1609* geschreven. De Groot is geboren op Eerste Paasdag 1583, waarna hij op zijn twaalfde naar de “Hooghe Schoole tot Leyden” ging om wijsbegeerte, wis- en sterrenkunde, maar ook rechten en theologie te studeren. Vanaf zijn zeventiende jaar staat hij in de rechtbank te pleiten ‘met soo groot een wijsheit, sorghe en opreghtheit’¹⁸ dat hij door niemand geëvenaard wordt. Er kan gesteld worden dat De Groot briljant was. Zijn achttien delen tellende *Jaerboeken en Historiën* zijn hier de vrucht van. De Groot verbleef in Den Haag toen hij de geschiedswerken over de Nederlanden heeft geschreven.¹⁹

Vooraf aan de hoofdstukken uit de *Jaerboeken en Historiën* is er eerst een inleiding geschreven door Abraham Wolfgangk, Hendrik en Dirk Boom, en Pieter en Abraham van Someren, de Amsterdamse uitgevers. Zij richten hun voorwoord aan stadhouder Hendrik Casimir II, aan wie het werk van De Groot in 1681 werd opgedragen. Deze inleiding slaat op de hele bundel, waarin de Jaerboeken, Historiën, belegering van Grol, verhandelingen over de vrije zee, en zijn levensbeschrijving zijn opgenomen. De *Jaerboeken en Historiën* zijn echter in opdracht van de Staten-Generaal geschreven.²⁰ Zoals de titel al zegt, verhalen de jaarboeken en historische annalen over de Nederlanden. Kort gezegd is het werk een uitgebreid en gedetailleerd geschiedenisboek, inclusief prenten van voornamelijk historische figuren.

Uit de inleiding van het eerste boek der *Historiën* is op te maken dat Hugo de Groot zijn *Jaerboeken en Historiën* schreef omdat de geschiedschrijvers vóór hem de lezers bedrogen zouden hebben. De Groot is zeer ontstemd over zijn voorgangers, die geen enkele moeite gedaan zouden hebben om ten eerste de waarheid te onderzoeken en ten tweede deze goed te documenteren.²¹

De Groot over Maurits en de drie veldslagen

‘Maurits deede d’eerste proef sijner dapperheit met het vermeesteren van Axel, ’t welk hy uyt Ter Neuse getrokken, by nacht met klimmen verraschte’.²² Dit citaat is het enige dat De Groot schrijft over hetgeen Maurits bij Axel deed. Het is vergezocht om uit dit korte gedeelte iets te kunnen concluderen over Maurits’ militaire veranderingen. Over muren klimmende getrainde soldaten kunnen opmerkelijk zijn, maar acht ik niet revolutionair.

Bij de slag om Turnhout in 1597 lijkt de cavalerie als belangrijkste legeronderdeel beschreven te zijn. Hoewel de beschrijving van het leger summier is, worden de ruiters van Maurits uitgelicht. In plaats van dat de cavalerie lansen draagt als hoofdbewapening, zijn zij uitgerust met een nieuw soort wapening, namelijk karabijnen, of zoals De Groot het beschreven heeft: ‘Want Maurits had sijne ruyters, niet met lancien, gewoonte tot noch toe gebruikelijk, maer met karabijnen, gewapent, een krijgs benaemingh van roers wat langher dan de langhste pistoolen.’²³ De vijand zou geen schijn van kans hebben gehad, onder de regen van musketvuur, afkomstig van de cavalerie.

Hugo de Groot heeft de slag bij Nieuwpoort vele malen uitgebreider beschreven dan de slag bij Turnhout, waardoor de eerst genoemde voor hem daarom belangrijker lijkt te zijn geweest. Dit kan verklaard worden aan de hand van zijn leeftijd. Toen de slag bij Turnhout plaatsvond was De Groot namelijk nog maar dertien en studeerde hij net een jaar in Leiden. Echter, in 1600, drie jaar later, was hij werkzaam als advocaat in Den Haag, het politieke centrum van de Nederlanden. Het is aannemelijk dat De Groot in Den Haag dichter bij informatiebronnen over de veldslagen van Maurits heeft kunnen zijn.

¹⁸ Hugo de Groot, *Hugo de Groots Nederlandsche Jaerboeken en Historien, Sedert het jaer MDLV tot het jaer MDCIX* (Amsterdam 1681) *** verso.

¹⁹ De Groot, *Jaerboeken en Historien*, *** verso.

²⁰ Waszink, ‘Tacitisme in Holland’, 240.

²¹ De Groot, *Jaerboeken en Historien*, 2.

²² De Groot, *Jaerboeken en Historien*, 104.

²³ De Groot, *Jaerboeken en Historien*, 295-7.

De Groot schrijft uitgebreid over de opstelling van het leger van Maurits. In tegenstelling tot in zijn beschrijving van de slag bij Turnhout, doet De Groot uitgebreid verslag van de gebeurtenissen voorafgaand aan de slag bij Nieuwpoort. De reis van het leger naar Nieuwpoort met de moeilijkheden, zoals een te kort aan wijn, bier en water worden beschreven, alsook de opstelling van het leger van de Spanjaarden en welke schermutselingen er de dagen voor de slag plaatsgevonden hebben.²⁴

Enkele dagen voor aanvang van de slag bij Nieuwpoort werd het leger van Maurits, naar verluidt, ingesloten door de Spaanse legers. Als afleidingsmanoeuvre werd graaf Ernst van Nassau met een klein leger en twee stukken geschut, die niet nader gespecificeerd worden, naar de brug bij Leffinghen gezonden, om de opmars van de Spanjaarden te stuiten. Het oponthoud duurde echter maar kort voor de Spanjaarden. Ernst zag zich genoodzaakt zijn overgebleven troepen terug te trekken, nadat er achthonderd waren gesneuveld.²⁵

In de tijd dat graaf Ernst de Spanjaarden probeerde te vertragen, stelde Maurits zijn leger in slagorde op. Specifiek noemt De Groot dat in zowel de voor- en achterhoede, als in het middengedeelte van de slagorde de cavalerie opgesteld stond: 'De ruytery was ten deele in de voortoght, bedekte ten deele de middeltoght, en volghde ten deele achter allen.'²⁶ Vlak daarvoor had Maurits boden naar de omliggende steden gezonden, om de valse melding te verspreiden dat hij verslagen en gevangen genomen was. Deze tweede afleidingsmanoeuvre gaf Maurits genoeg tijd om zijn troepen over te schepen en op te stellen op het strand voor Nieuwpoort, waarbij een aantal stukken geschut op de schepen bleven staan. Het gros van het leger werd op het strand opgesteld.

Maurits' leger was van een gemengde samenstelling. Beter gezegd was zijn leger overwegend niet-Nederlands. Verscheidene regimenten uit Zwitserland, Frankrijk en de Hoogduitse gebieden vulden de Nederlandse opstandelingen om diverse redenen aan. De Fransen vochten bijvoorbeeld mee vanwege hun 'besonderen en ingebooren haet op de Spanjaerts, en door 't geheughen der laetste oorloghen'.²⁷ De *ooverloopers* van Sant Andries werden in deze slag getest of zij daadwerkelijk de Spaanse overheersing hadden durven afzweren. Maurits had deze Duitse en Waalse huurlingen en het fort van Sant Andries voor 125.000 gulden gekocht. In eerste instantie waren zij ingehuurd door de Spaanse generaal Mendoza (1546-1623), die sinds 1596 op veldtocht was in de Republiek, om aan de Spaanse zijde te vechten tegen de Nederlandse legers, vanuit het nieuwgebouwde fort aan de Maas en Waal. Echter, zij waren gaan muiten wegens achterstallige betaling door de Spaanse schatkist.²⁸ Eigenlijk kocht Maurits de huurlingen niet, hij werd hun nieuwe werkgever. De Slag bij Nieuwpoort was voor de Duitse en Waalse huurlingen daarmee een toets van loyaliteit naar Maurits.

Opmerkelijk zijn de krijgsredevoueringen van zowel de Spaanse officieren, die zeer goed gestemd waren na de moordpartij op de achthonderd soldaten van graaf Ernst, als de redevouering van Maurits, die aanmerkelijk minder vrolijk van aard was. Desalniettemin besluit Maurits de slag te beginnen.

'Ongelijk was ook 't gebruyk der stukken geweest. Maurits soldaten hadden soo weynigh tijds versuymt, dat se elk stuk, geduerende slagh, dartighmaelen hebben afgeschooten; daerenbooven qutsten die op de duynen geplant, en met planken onderlegt waeren, als op een vasten grondt staende, des te gewisser.'²⁹ Uit dit korte citaat blijkt dat de kanonniërs van Maurits trefzekerder waren door de stevigere ondergrond, waardoor hun kanonnen niet zo erg verzakten, dan de Spanjaarden die met hun kanonnen op het zand stonden. Ook was het gelukt om buskruit van de Spanjaarden te vernietigen, zodat zij minder vaak konden herladen. Eenmaal worden Maurits' schutters in de duinen genoemd. Zij staan stevig opgesteld, op een soort houten vlonder, die zij voor aanvang hebben neergelegd. Deze ondergrond geeft op de duinen dusdanig stevigheid, dat zij niet achterbleven in vuursnelheid,

²⁴ De Groot, *Jaerboeken en Historien*, 411.

²⁵ De Groot, *Jaerboeken en Historien*, 413.

²⁶ Ibidem.

²⁷ De Groot, *Jaerboeken en Historien*, 415.

²⁸ De Groot, *Jaerboeken en Historien*, 405-6.

²⁹ De Groot, *Jaerboeken en Historien*, 419.

ten opzichte van de musketiers op het strand. Hieruit zou afgeleid kunnen worden dat Maurits zijn musketiers getraind moet hebben om in lastig begaanbaar terrein effectief en snel te kunnen schieten. Daarnaast blijkt hieruit ook iets van Maurits' strategisch inzicht, door de diverse posities van musketiers op het slagveld.

Het Spaanse dodental bedroeg ongeveer drieduizend, tegenover ongeveer achttienhonderd aan Maurits' zijde, inclusief de achthonderd die eerder onder bevelvoering van Ernst van Nassau gesneuveld waren.³⁰ Wellicht had Maurits veel meer soldaten verloren, als hij zijn leger niet goed getraind had. Een ander aspect kan ook de dubbele psychologie van Maurits geweest zijn. Enerzijds hadden de Spanjaarden voor de slag al achthonderd soldaten gedood, waarmee de Spanjaarden mogelijkwijs de aandacht hebben laten verslappen. 'Die neederlaeghe, gelijk eertijts dikwils, is het behoudt der anderen geweest.'³¹ Soms moeten enkelen geofferd worden, om het gros te behouden. Anderzijds had Maurits vals nieuws verspreid, om een verrassingselement te creëren. Deze twee factoren in achtnemend, evenals de strategische opstelling van goed getrainde musketiers, heeft Maurits, niet zonder grote moeite, de overwinning behaald.

Opvallend is dat De Groot de slag bij Nieuwpoort in ruim tien pagina's beschrijft, tegenover de beschrijving van de slag bij Turnhout in nog geen twee pagina's. Wellicht vond De Groot het de moeite waard om de bijzonderheden van de slag bij Nieuwpoort uitvoerig te beschrijven, omdat het een uitzichtloze situatie voor Maurits was, waar hij zich door vernuft en bluf toch uit wist te redden. Een tweede verklaring hiervoor is De Groots leeftijd, en daarmee zijn interesse, ondanks zijn grote intellect op jonge leeftijd. Bij aanvang van de slag bij Turnhout was De Groot nog dertien jaar jong, en ten tijde van Nieuwpoort zeventien jaar oud.

Het is wellicht mogelijk dat De Groot, toen hij in 1601 begon met schrijven, ervoor gekozen heeft om te beginnen met de recente gebeurtenissen, waaronder Nieuwpoort één jaar eerder. Wellicht zou dit ook een verklaring kunnen geven waarom De Groot deze slag veel gedetailleerder beschreven heeft. Stel dat dit zo zou zijn, dan geeft dit niet sterk weer of De Groot Maurits' militaire verandering als revolutionair beschouwde.

³⁰ De Groot, *Jaerboeken en Historien*, 420.

³¹ De Groot, *Jaerboeken en Historien*, 413.

Hoofdstuk III – P.C. Bor

Pieter Christiaanszoon Bor is geboren te Utrecht in 1559. Hij was notaris van beroep, wat een verklaring kan zijn voor de precieze beschrijvingen die hij gemaakt heeft. Blijkens het voorwoord van *Oorspronck, begin ende vervolgh der Nederlantsche oorlogen* heeft Bor zijn werk geschreven voor het gewone volk. Hij schreef in eigentijds Nederlands, omdat het Latijn, waarin veel geschreven was, slechts leesbaar was voor een kleine groep mensen. Veel werken waren tot dan toe in het Latijn geschreven en gingen vooral over zeer gewichtige zaken, die hij verder niet benoemt. Tevens blijkt uit het voorwoord van de eerste reeks delen, dat Bor op 15 Martij (maart) 1595 begonnen is met het schrijven van zijn *Historiën* (zoals de titel later luidt). De eerste boeken zijn in 1617 uitgegeven, en beslaan een serie van 37 boekdelen, vervat in enkele bundels (het aantal bundels varieerde per uitgever).

Pieter Bor heeft de *Historiën* geschreven om een begrijpelijk en betaalbaar geschiedwerk beschikbaar te kunnen stellen aan het gewone volk.³² In 1585 realiseerde hij zich dat de geschiedwerken duur in aanschaf waren, doordat deze heel sierlijk of soms zelfs met kopergravures bewerkt waren. Bor wilde met zijn *Historiën* een waarheidsgetrouw geschiedwerk afleveren, maar mochten er toch fouten (*dolinghe*) in zitten, dan is dat in ieder geval niet met opzet gebeurd. Hij is ook slechts een mens, die fouten maakt.³³

Bor, Maurits en oorlog

In het eenentwintigste boek beschrijft Bor het jaar 1586, waarin de slag bij Axel gevoerd werd. Bor rept echter met geen enkel woord over Axel. Wel heeft hij veel geschreven over de slagen bij Turnhout en Nieuwpoort.

Het jaar schrijft net 1597 en de Staten-Generaal spendeert geld aan paarden voor het leger. De ruiters dienen goed beschermd te worden. Voor bepaalde delen van de bepantsering is er een specifiek bedrag. Armstukken zijn twee gulden per stuk, zo ook voor de schouderbladen, en handschoenen kosten dertig stuivers. Ook lijkt uit de beschrijving van Bor dat boeren die meevechten niet minder beschermd op het slagveld dienen aan te treden. Ongeacht rang of stand, de bepantsering is hetzelfde.³⁴ Jammer genoeg vermeldt Bor niets over nieuwe wapenen die aangekocht zijn of lonen voor extra officieren. Uit de bestedingen is op te maken dat Maurits investeerde in zijn leger en dan met name in de ruiters. Zij lijken vooralsnog het belangrijkste legeronderdeel.

Tijdens de Slag bij Turnhout waren, zoals Bor beschrijft, musketiers aanwezig aan zowel de zijde van de vijand als aan die van Maurits. Zo heeft Marcelis Bacx, legeraanvoerder onder Maurits, een groep van ongeveer tweehonderd musketiers, die specifiek door Bor genoemd worden. Zij 'advanceren' 'om daer mede metten vijant te schermutsen / ende den vijandt op te houden tot dat 't volck soude comen.'³⁵ De musketiers van Bacx moeten de vijand dus vertragen, zodat de grondtroepen van Maurits genoeg tijd krijgen om in stelling te komen. Bor kan dit specifiek benoemd hebben, om de slagkracht en het belang van de musketiers uit te lichten. Helaas laten dit citaat en de verdere tekst niet zien of Bacx zijn musketiers in een bepaalde slagorde liet vechten en of zij de roulerende vuurtechniek toepasten.

Bor noemt kort dat er feest gevierd werd in de steden in de Nederlanden. 'Tekenen van blydschap over de victorie van Turnhout in de Geunieerde Provintie bewesen.'³⁶ In twee regels recapituleert Bor de slag: 'Jaerdicht opte Victorie by Turnhout. PrInCe MaVrItIUs Van NassaU de CLoeCke HeLt Had VICtorle by TVrnhovt Int open VeLt.'³⁷ Deze kapitalen van dit chronogram vormen een rekensom, waar de uitkomst het jaartal 1596 van de slag bij Turnhout is. Bor wijst Maurits aan als triomfator, terwijl hij in de beschrijvingen, om de lofdicht

³² P.C. Bor, *Oorspronck, begin ende vervolgh der Nederlantsche oorlogen* (Amsterdam 1621) voorwoord [paginanummering ontbreekt].

³³ Bor, *Oorspronck, begin ende vervolgh der Nederlantsche oorlogen*, voorwoord [paginanummering ontbreekt].

³⁴ P.C. Bor, *Vervolgh der Nederlantsche oorloghen. Deel V* (Amsterdam 1635) boek 34, Fol. 6 *recto*.

³⁵ Bor, *Vervolgh der Nederlantsche oorloghen*, boek 34, Fol. 7 *recto*.

³⁶ Bor, *Vervolgh der Nederlantsche oorloghen*, boek 34, Fol. 8 *verso*.

³⁷ *Ibidem*.

heen, met geen enkel woord rept over hoe Maurits de slag gewonnen heeft of wat de doorslaggevende factor geweest is in deze veldslag. Belangrijk lijkt wel de benoeming dat er vele oude en ervaren soldaten zijn gesneuveld, echter zonder dat er aantallen genoemd worden.

Vlak voor de slag bij Nieuwpoort, was Graaf Ernst met twee regimenten van Schotten en Zeeuwen, en vier Cornetten richting een brug nabij de duinen getrokken, om de vijand de doorgang te beletten. Echter, Ernst kwam te laat; de vijand was al overgestoken en de regimenten waren niet afdoende om de opmars van de Spanjaarden terug te dringen. Desondanks is Ernst de strijd aangegaan met de Spanjaarden, in een poging hen te vertragen. Hoewel zijn troepen 'cloeck en Ridderlick' vochten, moesten zij zich terugtrekken. Met name de Schotten hadden zware verliezen geleden; ongeveer 600 van hen sneuvelden en ongeveer 150 Zeeuwen.

Ongeveer twee uur na noen zijn er enkele kleine schermutselingen tussen de legers van de Nederlanden en Spanje. Maurits had, terwijl graaf Ernst de Spanjaarden vertraagde, zijn troepen verscheept naar het strand bij Nieuwpoort. Hij stelde zijn troepen zo op dat zijn leger voordeel had van zowel de zonnestand als de windrichting. Het stond zowel op het strand als in de duinen. In de voorhoede, die geleid werd door Lodewijk van Nassau, stond de cavalerie opgesteld, met daarbij het voetvolk.³⁸

Twee elementen zijn opvallend aan de beschrijving van Bor. Ten eerste wordt er spaarzaam gesproken over musketiers, maar niet waar zij stonden, welke – eventueel beslissende – rol zij vervuld hebben in de slag of met hoeveel zij waren. Wederom worden ruiters benoemd, van zowel Maurits' zijde als van de Spaanse zijde. De Staatse ruiters zijn op verschillende delen van het slagveld actief, en weten met goed ruiterswerk weinig verliezen te lijden. De Spaanse ruiters echter worden verhinderd door twee salvo's van kogels, afkomstig van Maurits' musketiers.³⁹ Ten tweede is de manier waarop Maurits de overwinning behaalde zacht gezegd verwonderlijk. Na uren vechten is er grote onduidelijkheid over welk leger aan de winnende hand is. De chaos op het slagveld is groot, de legers zijn uitgewaaierd en delen van regimenten bevechten elkaar en 'bidden ende roepen / datse de desperatie voor Meester wilden nemen / ende liever vromelick ende cloeckmoedelick vechtende sterven'.⁴⁰ Maar dan opeens: 'andere / sonder fundament nochtans riepen / victorie / victorie: op welcken roep alle 't Krijgsvolck van sijn Excellentie even dapper begon aen te dringen / ende den Vyandt allenskens te wijcken / daerop dan 't Voet-Volck van sijn Excell. veel heftiger aendrongen'.⁴¹

Uit dit citaat lijkt het alsof hier gebruik wordt gemaakt van het inspelen op het moreel. Schijnbaar heeft het nut gehad dat enkele Nederlandse soldaten 'victorie, victorie' zijn gaan roepen, waarop de Nederlandse troepen harder zijn gaan vechten. Slagkracht alleen hoeft niet altijd de sleutel tot militair succes te zijn. Echter, Maurits verklaarde niet meteen de overwinning, omdat er nog veel chaos heerste op het slagveld. Snel verzamelde hij weer groepen ruiters om zich heen, om opnieuw een blok te vormen tegenover de terugtrekkende vijand. Hieruit blijkt het inzicht van Maurits als militair strateeg, die zo snel mogelijk een reëel overzicht probeerde vast te stellen, te hergroeperen en opnieuw de aanval in te zetten. Dit strategisch vermogen kan als revolutionair gezien worden, vanuit de beschrijvingen van Bor, omdat hij meerdere malen uitgebreid de strategische zetten van Maurits beschrijft, hoewel hij dit niet direct zegt. Ter vergelijking: Bor verhaalt in slechts een paar woorden over enkele kogels die afgeschoten zijn, tegenover de uitgebreide beschrijving van bevelhebber Maurits. Een andere opmerkelijke zin is de volgende: 'Maer Godt / dede de cansse die voor den Vyandt heel apparent was ten besten in een ooghenblick verdraeyen / die men oock alleen de victorie heeft toe te schrijven / om dat hy de Godt der Heyrcrachten is / ende dat niemant deselve met reden soude connen toeschrijven / een hoop Volcx die al aent wijcken ende

³⁸ Bor, *Vervolgh der Nederlantsche oorloghen*, boek 37, Fol. 40 *recto* – Fol. 41 *recto*.

³⁹ Bor, *Vervolgh der Nederlantsche oorloghen*, boek 37, Fol. 41 *recto*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

veele al op de vlucht waeren.⁴² Mocht er iets revolutionairs gebeurd zijn, dan heeft Bor dat niet opgemerkt. Dit citaat laat namelijk zeer duidelijk zien dat de overwinning door goddelijke voorzienigheid behaald is, en niet door toedoen van menselijke vernieuwingen.

Wanneer Bor over de veldslagen schrijft, noemt hij vaak aantallen van legeronderdelen. Hij noemt Voornamelijk twee hoofdcategorieën: de ruiters en het voetvolk. Soms geeft hij wat specifiekere informatie betreffende de wapens die gedragen worden. Sporadisch worden ruiters genoemd die lansen dragen. Het voetvolk is uitgebreider beschreven, zoals lansiers en musketiers, waarvan de eerste bij mijn bevindingen vaker voorkomt dan de laatste. In de beschrijvingen van Bor zijn weinig elementen revolutionair te noemen. Hij heeft vooral oog voor de militaire tactieken van Maurits.

⁴² Bor, *Vervolgh der Nederlantsche oorloghen*, boek 37, Fol. 41 verso.

Hoofdstuk IV – Everard van Reyd

Veel is er niet bekend over Everard van Reyd (1550-1602). In zijn jonge jaren heeft hij in Duitsland gewoond, waar hij als protestant zijn toevlucht zocht. Mogelijk heeft hij daar ook gestudeerd. In 1584 werd hij als stadhouder van Friesland aangesteld en later kwam hij ook voor Gelderland in de Staten-Generaal, waardoor hij in contact kwam met Maurits. Wanneer Van Reyd precies begonnen is met het schrijven van zijn werk, is niet bekend.

Er zijn twee versies van zijn werk in omloop. Het eerste *Oorspronck ende voortganck vande Nederlantsche oorloghen : ofte waerachtige historie vande voornaemste geschiedenissen, inde Nederlanden ende elders voorgevallen zedert den jare 1566 tot het jaer 1601* werd uitgegeven vanaf 1626. Vanaf 1644 is een vervolg door Van Sande verschenen, waarvan het titelblad luidt: *Historie der Nederlantscher Oorloghen begin ende voortganck tot den Jaere 1601. Door wijlen Everard van Reyd, seer geleerdelyck en Waerachtich beschreven. Daer bij gevoegt de Nederlandsche Geschiedenissen dienende voor continuïtatie tot de Doodt van Sijn Ecellentie Graef Henrick Casimier van Nassauw Stadtoeder van Vries-Landt Statdt Groeningen, Omlanden ende Drinth, 1640. Beschreven door wijlen Iohan van Sande oudste Raedt in't Hof Provinciael van Vries-Landt*. De heer van Sanden achtte het nodig om het werk van Van Reyd uit te breiden, en willicht zelfs mee te liften op het succes van zijn collega. Volgens het voorwoord waren de historiën van Van Reyd niet aan te slepen. In dit hoofdstuk zal gewerkt worden met een druk uit 1650 van de eerst genoemde titel.

Voor het doel van het geschiedwerk van Van Reyd geldt hetzelfde als bij zijn collega historici: ook hij beweerde voor het gewone volk te schrijven. Het voorwoord doet geloven dat het volk lang heeft gewacht op een waardig historisch werk: 'die langh verwacht ende van veelen seer begheerde Historie der ghedanck-weerdighen Nederlandschen Geschiedenissen'.⁴³

In het gedeelte 'Tot Den Leser', dat eveneens een voorwoord is, wordt nogmaals kernachtig beschreven waarom Van Reyd zijn Historiën geschreven heeft. Van Reyd is zich ervan bewust dat tijdgenoten als Emanuel van Meteren en Peter⁴⁴ Bor ook geschiedwerken schreven, met wie hij niet probeerde te concurreren. Hij schrijft namelijk dat zijn werk bedoeld is om naast de geschiedwerken van andere auteurs te houden, om vervolgens de lezer zelf te laten bepalen welke versie het meest waarachtig is. Hiermee schrijft Van Reyd zijn collegae niet af als leugenaars, maar als aanvullingen op elkaar. De ene auteur kan aan bepaalde feiten voorbijgegaan zijn en de ander kan ze niet voldoende uitgediept hebben.⁴⁵ De werken naast elkaar vormen het geheel aan feiten en gebeurtenissen.

Toch geeft het volgende citaat een idee op welke manier Van Reyd naar zijn collegae keek: 'dat dese [Van Reyd] veel vaster gaet int verhalen vande omstandicheyden veeler Gheschiedjssen / ende int onderscheyde der waren oorsacken van pretexten ende dierghelijcken. Daer toe hy dan oock meer stofs ende ghelegentheydt ghehadt heeft / als yemandt vande andere / want hij veelen saecken / die hy beschrijft / selfse by gheweest is / ofte mede heeft helpen verhandelen.'⁴⁶ Van Reyd schrijft, wederom, zijn medegeschiedschrijvers niet af, maar hij legt de nadruk op het feit dat hij als ooggetuige of nauw-betrokkene een waarachtiger geschiedschrijver is, en dat gold voor de vroegmoderne tijd doorgaans als een betrouwbaarheids criterium. Dit kan gestaafd worden aan de hand van zijn leeftijd. Ten tijde van de drie slagen was Van Reyd in de leeftijd van zesendertig tot vijftig jaren. Als volwassen man kan hij het nieuws één op één vernomen en verwerkt hebben.

⁴³ Everard van Reyd, *Historie der Nederlantscher Oorloghen begin ende voortganck tot den Jaere 1601* (Amsterdam 1650) † verso.

⁴⁴ Peter is hier geen schrijffout. P.C. Bor wordt zo door Van Reyd genoemd.

⁴⁵ Van Reyd, *Historie der Nederlantscher Oorloghen*, voorwoord [paginanummering ontbreekt].

⁴⁶ Van Reyd, *Historie der Nederlantscher Oorloghen*, voorwoord [paginanummering ontbreekt].

Tactieken, musketten en Van Reyd

Over de slag bij Axel is Van Reyd kort en bondig. Maurits was daar samen met Sir Philip Sidney. Van Reyd zegt slechts dat de stad 'met verrasschen ingecregen'⁴⁷ is, en daarmee is de beschrijving ten einde. De gebeurtenissen van 1597 worden echter uitvoeriger beschreven.

Alvorens Van Reyd begint met het verhalen van de slag bij Turnhout, zet hij uiteen welk leger Maurits meeneemt in deze slag. Het leger bestaat uit ongeveer achthonderd ruiters, vijfduizend voetsoldaten, twee halve kartouwen en twee veldstukken. Deze laatsten zijn twee typen kanonnen. Zij rukken op tot ongeveer één mijl van Turnhout, waar zij hun kamp opslaan. Maurits komt de volgende ochtend met vertraging aan, die te wijten was aan ondergelopen wegen en het moerasachtige gebied. De natuur werkte ook de Spanjaarden tegen. Zij namen een pad door het bos, waar een rivier doorheen stroomde en waar de cavalerie slechts één voor één doorheen kon waden. Het Spaanse voetvolk moest over één enkele plank, hetgeen veel tijd kostte. Maurits had dit in de gaten en stuurde ridder Veer met ruiters en tweehonderd musketiers achter het Spaanse leger aan, om hen op te jagen.

Deze tactiek van opjagen gaf Maurits genoeg tijd zijn troepen op te stellen nabij Turnhout. De ruiters en musketiers joegen de Spanjaarden door de natuurlijke flessenhals in het bos. 'Alleenlijck dede Veer mette twee hondert Musquettiers den achtertoch (wesende t' samen voet-volck / ende des vyandts Ruyterij inden voor-tocht) steeds bestrijden / ende dickwils het hooft keeren.'⁴⁸

Zoals vermeld, waren de wegen door wateroverlast slecht begaanbaar. Het bos, waar de opgejaagde Spanjaarden doorheen probeerden te komen, moet een rommelig en modderig geheel geweest zijn, zeker in wintertijd. De getrainde musketiers van Maurits lijken effectief geweest zijn door hun ingeoeffende vuurlinie.⁴⁹ Door de ingeoeffende manier van vechten en manoeuvreren kunnen de musketiers succesvol geweest zijn.

Toch lijkt Maurits de slag gewonnen te hebben door tactisch inzicht, namelijk het opdrijven van de vijand, zodat die te weinig tijd had voor een goede gevechtsofstelling, alsook door de verspreiding van het Spaanse leger tijdens de strijd in het bos. Hierdoor werden de Spaanse piekeniers niet een aaneengesloten blok tegen Maurits' cavalerie, en werd het Spaanse geschut slecht benut. De rol van musketiers tijdens de slag bij Turnhout blijft echter verder achterwege en lijkt de nadruk sterker te liggen op het belang van ruiters en hun rappe mobiliteit.

Ook Van Reyd verhaalt over graaf Ernst, voordat hij ingaat op de slag bij Nieuwpoort. Welke troepen de graaf aanvoerde wordt niet vermeld, wel staan er twee halve kartouwen (korte kanonnen) beschreven, die hij gebruikte in de hoop op het vertragen van de Spanjaarden.

Van Reyd beschrijft zeer uitgebreid hoe Maurits zijn leger opgesteld heeft op het strand en in de duinen. Opvallend is de manier waarop de soldaten, en met name de musketiers, gelegerd zijn. Zij liggen in de duinen:

op drie van de welcke hoochste Duynen of sant-bergen middelertijdt uytten Door-tocht in maniere van heymelijcke laghe duysent uytghelesene Soldaten soo Spiessen als Musquettiers gelecht hadde / namentlijck op den voorsten ende hoochsten drie hondert Engehelseche / ende vijftich Musquettiers van Prins Maurits Guarde / welke Berch van binne so veel ingesoncken was dat het krijchsvolck van wegghen die naeste hoogere sant-berghen bedeckt staen konde / ende van Raturyen als met eene Borstweer omcingelt was.

(...)

dan seer steyl ende ongemackelijck om op te klimmen / op den welcken hy yede 500. uytgelesende Friesche Musquettiers / die over het geheele Velt tot aenden wegh ende het ghebrocken Landt schieten⁵⁰

⁴⁷ Van Reyd, *Historie der Nederlantscher Oorlogen*, vijfde boek, 80.

⁴⁸ Van Reyd, *Historie der Nederlantscher Oorlogen*, veertiende boek, 302-3.

⁴⁹ Van Deursen, *Maurits van Nassau*, 80.

⁵⁰ Van Reyd, *Historie der Nederlantscher Oorlogen*, zeventiende boek, 428.

Uit deze twee citaten blijkt dat Maurits zijn troep opstelde in duinpannen – de kuilen die zich tussen duintoppen bevinden, waardoor dit deel van het leger zowel bescherming als tactisch overwicht had. Dit kan er mogelijk voor gezorgd hebben dat de musketiers voldoende stabiliteit hadden om accuraat te kunnen vuren. Eerder beschrijft Van Reyd dat geen enkel stuk van de duinen of van het strand egaal was, hetgeen logisch is, omdat de slag plaatsvond tijdens eb. Daarnaast zijn duinen een lastig gebied voor ruiters om in te vechten, omdat zij moeilijker charges kunnen uitvoeren, waardoor de strategisch gepositioneerde musketiers extra nuttig waren. De duinpannen lijken te fungeren als goede dekking, waarin de musketiers genoeg beschutting hadden om veilig te herladen, om vervolgens hun volgende vuurroutine te kunnen uitvoeren.

Het 'heymelijcke laghe' moet hier gezien worden als een hinderlaag die door Maurits gelegd was, want de Spanjaarden konden de Staatse troepen niet zien.

Doordat Van Reyd de opstelling van het leger beschrijft, moet hem dit vermoedelijk opgevallen zijn, hoewel het niet zeker is of hij ook ter plaatse was ten tijde van de slag. In beide gevallen, van zijn aanwezigheid of absentie, vond het hij noemenswaardig en wellicht zelfs revolutionair genoeg om op te nemen in zijn werk. Echter, in het vergelijk van de drie veldslagen, lijkt de beschrijving van Nieuwpoort een uitzondering te zijn, door Maurits' vernuftige gebruik van de duinen als verdedigingswerk. De behandelde gedeelten van Van Reyd kenmerken zich niet voldoende als revolutionaire veranderingen in het leger.

Conclusie

Het mooie van meerdere auteurs is dat een verhaal op verschillende manieren opgetekend kan worden. En dat is een deel van de conclusie van dit onderzoek. Iedere auteur beschrijft de slagen op een andere manier. Enerzijds wijken zij in grote lijnen niet veel van elkaar af, anderzijds zijn er in detail sterke verschillen op te merken.

Over de slag bij Axel zijn alle vier de auteurs zeer kort. Deze gebeurtenis kenmerkt zich vooral door de snelle inname van Axel door Maurits. Echter, geen van de schrijvers vermeldt waarom Maurits zo snel Axel kon innemen, zelfs Hooft niet, die het meest heeft uitgeweid over de slag. Was dit door een speciaal geselecteerde en getrainde groep soldaten gedaan, of hebben zij domweg geluk gehad dat de stad slecht verdedigd werd? Kan het anderzijds ook nog zo zijn dat de Spaansgezinden zich meteen overgaven? Op deze vragen zijn vanuit de bronnen geen antwoorden te formuleren. Uit geen van de voorgenoemde factoren kan iets geconcludeerd worden over Maurits' militaire hervormingen. Echter, het zegt wel iets over het belang van deze slag, dat nagenoeg nihil lijkt te zijn geweest.

De tweede en vooral de derde benoemde slag zijn het uitgebreidst beschreven. Turnhout lijkt vooral bij De Groot één opvallend element te bevatten, waarbij de ruiters karabijnen gebruikten in plaats van lansen. Het effect zou vernietigend geweest zijn. Van Reyd en Bor zijn wat specifiek en benoemen het belang van de musketiers die in het modderige bos de Spanjaarden met succes opjoegen. Echter, zij benoemen dit niet als een bijzondere gebeurtenis, laat staan een revolutionaire.

Betreffende Nieuwpoort is Van Reyd het meest gedetailleerd en uitgebreid. Dat is opvallend, omdat Van Reyd ook relatief de kortste historiën van allen geschreven heeft. Waarom heeft hij dan deze slag, die bij anderen slechts twee à drie alinea's bevat, in ruim twee bladzijden beschreven? Zoals Van Reyd bepleit in zijn voorwoord, is hij bij veel gebeurtenissen zelf geweest of heeft hij informatie van ooggetuigen gekregen. Dit neemt echter niet weg dat er niet bekend is of hij daadwerkelijk in Vlaanderen, het naburige Oostende of nabij Nieuwpoort zelf geweest is ten tijde van de slag. Het is echter goed mogelijk dat hij betrokken soldaten of officieren gesproken heeft. Daarnaast is patriottisme een belangrijke factor die niet onderschat moet worden. Vaderlandliefde moest het middel worden om de Republiek bijeen te brengen. Door de ellendige Spanjaarden en iedereen in de Zuidelijke Nederlanden die hen steunden te bestempelen als 'vreemden', werd er een scherp onderscheid gemaakt tussen hen en de vaderlandlievende Noordelijke Nederlanders die voor hun vrijheid vochten.⁵¹

Met deze mogelijkheden in het achterhoofd, is het verklaarbaar dat Van Reyd, net als De Groot, specifiek het slagveld heeft kunnen beschrijven. Uit de teksten van Van Reyd en De Groot is beide weinig op te maken welke rol de musketiers precies hadden in de duinen. Bij De Groot werden kanonnières beschreven die in de duinen een steviger ondergrond hadden voor hun kanonnen dan de Spanjaarden op het strand. Van Reyd schreef over het beschut opstellen van troepen in duinpannen, waardoor zij tijdens het herladen beschutting hadden.

In tegenstelling tot de andere auteurs, noemt Bor de slag bij Nieuwpoort anders, namelijk de slag van Vlaanderen. Dit kan duiden op de indruk die deze slag gemaakt heeft op Bor, aangezien Nieuwpoort een van de vele steden was in Vlaanderen en Bor het de overwinning op Vlaanderen als geheel noemt. Opvallend bij de beschrijving voorafgaand aan deze slag is de uiteenzetting van de investeringen in het Staatse leger. De Staten-Generaal waren onder Maurits eigenlijk altijd in geldnood.⁵² Dat er kosten gemaakt werden voor het leger in de aanloop naar een veldslag, was niet altijd vanzelfsprekend. De reden dat Bor dit uitgebreid noemt, kan wellicht ook verklaard worden vanuit zijn professionele interesse als notaris.

⁵¹ Judith Pollman, 'Brabanters Do Fairly Resemble Spaniards After All. Memory, Propaganda and Identity in the Twelve Years' Truce', in: Judith Pollman en Andrew Spicer ed., *Public Opinion and Changing Identities in the Early Modern Netherlands* (Leiden 2007) 211-228, aldaar 223.

⁵² Rienk Vermij, 'The telescope at the court of the stadholder Maurits', in: Albert Van Helden, Sven Dupré, Rob van Gent en Huib Zuidervaart (red.), *The origins of the telescope* (Amsterdam 2010) 73-92, aldaar 77.

De ontwikkelingen die Maurits doorvoerde en die zichtbaar zouden kunnen zijn geweest tijdens de drie benoemde slagen, worden door de auteurs niet zodanig beschreven, dat er sprake zou zijn van revolutionaire en ingrijpende veranderingen. De Groot is, in het geval van de slag bij Nieuwpoort, een uitzondering, waar een combinatie van twee beschrijvingen deels als revolutionair gekenmerkt kunnen worden. Ten eerste de beschrijving van stabiele kanonnières in de duinen, en ten tweede de karabijn-ruiters bij de slag bij Turnhout, die nieuw en vernietigend op het slagveld waren. Of deze laatste functioneerde niet goed, of De Groot is hen vergeten op te tekenen, maar de karabijn dragende ruiters worden na Turnhout niet meer genoemd. Hoewel De Groot wel wat specifieke kenmerken van de slag bij Nieuwpoort uitlicht, is dit nauwelijks opmerkelijk, laat staan als revolutionair te beschouwen. De elementen die Roberts en Parker bestempelen als militair revolutionair, hebben weinig te maken met een kanonnen of mensen die stabiel staan op een stuk zand.

Echter, dit onderzoek lijkt een ander aspect van Maurits te onderbouwen, namelijk zijn grote tactische inzicht, dat blijkt uit haast ieder behandeld citaat. Het viel mij bijvoorbeeld sterk op dat ruiters vaak benoemd worden, hetgeen niet bijzonder revolutionair te benoemen is. Zij vormen het legeronderdeel dat Maurits snel kan aanroepen, herformeren en inzetten om rap in te kunnen spelen op de veranderingen op het slagveld. Dit wordt beschreven in de bronnen, maar ik acht dit niet bijzonder. Paarden worden namelijk al duizenden jaren ingezet in oorlog.

Mijn conclusie luidt dat ik de militaire ontwikkelingen van Maurits niet kan kenschetsen als revolutionair, zoals die beschreven zijn door Hooft, De Groot, Bor en Van Reyd in de bronnen over de drie veldslagen. De auteurs hebben mij niet overtuigd dat er zich ingrijpende ontwikkelingen hebben voor gedaan omtrent het leger onder Maurits' gezag. De karabijnruiters zijn slechts het enige voorbeeld dat enigszins gelieerd kan worden aan de term 'militaire revolutie'. Hoewel dit een bijzondere ontwikkeling was, die in de ogen van De Groot indruk gemaakt heeft op het slagveld, heeft deze zich niet doorgezet.

Dus: indien zich onder Maurits' gezag revolutionaire ontwikkelingen hebben voorgedaan, dan is dit in ieder geval niet opgevallen, erkend of opgetekend door de belangrijke geschiedschrijvers van zijn tijd; mochten zij dit wel gezien hebben, dan hadden zij deze ontwikkelingen zeker in dienst gesteld van ter verheerlijking van het vaderland.

Voor het historiografische debat heeft dit tot gevolg dat de argumentatie tegen een militaire revolutie eens te meer versterkt wordt, vanuit primaire deskundige bronnen. Hiermee sluit dit onderzoek aan bij Jeremy Black, maar sluit nog beter aan bij Jacob en Visoni-Alonzo, waarmee de militaire revolutie verworpen moet worden, omdat het bewijs flinterdun is.

Er kunnen verschillende redenen aangewezen worden waarom de vier geschiedschrijvers geen militairrevolutionaire elementen gezien hebben. Ten eerste kan dit te maken hebben met de doelen van hun geschiedwerken; zowel het ophemelen van Maurits, als verbindende factor in de Republiek door zijn militaire overwinningen, als het beschrijven van de ontstaansgeschiedenis van de Nederlanden. Een gemeenschappelijk verleden is als voegsel voor het bouwwerk van een volk. Dit proces van ethnogenese (ethno = volk, genese = wording) speelde al ruim duizend jaar een belangrijke rol in de vorming van koninkrijken.

Ten tweede zijn de eventueel nieuwe militaire elementen niet de doorslaggevende factor geweest in de overwinningen van Maurits. Zijn kennis en kunde over het slagveld, en wellicht ook enig geluk, zijn veelal bepalend geweest voor victorie. Daarnaast was Maurits een bekend persoon in zijn tijd, die zichtbaar, tastbaar en hoorbaar was. Een ontwikkeling, als een abstract begrip, is moeilijk te eren, terwijl een persoon in levende lijve geëerd kan worden.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Bor, P.C., *Oorspronck, begin ende vervolgh der Nederlantsche oorlogen* (Amsterdam 1621).
Bor, P.C., *Vervolgh der Nederlantsche oorloghen. Deel V* (Amsterdam 1635).

Groot, H. de, *Hugo de Groots Nederlandtsche Jaerboeken en Historien, Sedert het jaer MDLV tot het jaer MDCIX* (Amsterdam 1681).

Hooft, P.C., *P.C. Hoofts Nederlandtsche Historien. Eerste deel* (Amsterdam 1820).
Hooft, P.C., *P.C. Hoofts Nederlandtsche Historien. Vijfde deel* (Amsterdam 1822).
Hooft, P.C., *P.C. Hoofts Nederlandtsche Historien. Zevende deel* (Amsterdam 1823).

Reyd, E. van, *Historie der Nederlantscher Oorloghen begin ende voortganck tot den Jaere 1601* (Amsterdam 1650).

Secundaire literatuur

Black, J., *A military revolution? Military change and European society 1550-1800* (Londen 1991)

Deursen, A.Th. van, *Maurits van Nassau. De winnaar die faalde* (Amsterdam 2000).

Jacob, F. en Visoni-Alonzo, G., *The military revolution in early Modern Europe: a revision* (Londen 2016).

Parker, G., *The military revolution: military innovation and the rise of the West 1500-1800* (Cambridge 1988).

Pollman, J., 'Brabanters Do Fairly Resemble Spaniards After All. Memory, Propaganda and Identity in the Twelve Years' Truce', in: Judith Pollman en Andrew Spicer ed., *Public Opinion and Changing Identities in the Early Modern Netherlands* (Leiden 2007) 211-228.

Vermij, R., 'The telescope at the court of the stadholder Maurits', in: Albert Van Helden, Sven Dupré, Rob van Gent en Huib Zuidervaart (red.), *The origins of the telescope* (Amsterdam 2010) 73-92.

Waszink, J., 'Tacitisme in Holland: de *Annales et Historiae de rebus Belgicis* van Hugo de Groot', *De zeventiende eeuw* 20 (2004) 240-263.